

TÜRKÇENİN SES DİZGESİ

Prof. Dr. İclâl Ergenç

Ankara Üniversitesi, Dilbilim Bölümü

Ergenç (1995) Türkçede Ünlü ve Ünsüzlerin Üç Boyutluluğu

ÜNLÜLER							
Çene Açısının Durumu		Dudakların Biçimi			Dilin Devinimi		
Geniş	Dar	Düz	Yuvarlak	Arkadil	Öndil		
/a/,/e/,/o/,/ö/	/ı/,/i/,/u/,/ü/	/ı/,/i/,/a/,/e/	/o/,/ö/,/u/,/ü/	/ı/,/a/,/o/,/u/	/i/,/e/,/ö/,/ü/		
				Yuvarlak	Düz		
				/o/, /ü/	/e/, /i/		
ÜNSÜZLER							
Çıkış Biçimleri							
Patlamalı		Geniz	Çarpmalı	Yan Daralma	Sürtünücü		
/b/,/d/,/g/,/p/,/t/,/k/		/m/,/n/	/r/	/l/	/ç/,/ğ/,/f/,/h/,/s/,/ş/,/v/,/y/,/z/		
Çıkış yerleri							
Çift-dudak	Dudak-diş	Dilucu-dişardı	Dilucu-dişeti	Dil-öndamak	Dilucu-öndamak	Dil-artdamak	Gırtlak
/b/,/p/,/m/	/f/,/v/	/d/,/t/	/n/,/r/, /s/,/z/	/ç/,/ğ/,/i/,/ş/,/y/	/l/	/k/,/g/	/h/
Ses tellerinin titreşimi							
Ötümlü				Ötümsüz			
/b/,/c/,/d/,/g/,/i/,/l/,/m/,/n/,/r/,/v/,/y/,/z/				/ç/,/f/,/h/,/k/,/p/,/s/,/ş/,/t/			

Ayırıcı Özellikler

- Beyin, dilin anlatımsal değişkesini, t¼mcelerin tamamını depo ederek değil, t¼mceleri oluşturan sözc¼kleri, sesbirimleri, onların anlamlarını ve **ayırıcı özelliklerini** ve sözc¼kleri yerleştireceği örünt¼leri depolayarak gerçekeştirir. Araştırmalar, yalnızca dile ait olanların değil, yaşama özg¼ tüm imgelerin de fotokopi biçiminde bellekte tutulmadığını, o imgeyi oluşturan özelliklerin, yani **ayırıcı özelliklerin** yalnızca, nöronlar aracılığıyla saklandığını göstermektedir.

Ayırıcı Özellikler

- Konuşulana duyarken ve çözümlerken de beyin, işitsel sinirlerden gelen sürekli ve iç içe verileri, önce sesbilimsel yapının işleyiş kuralları çerçevesinde çözümlyerek **anlamlandırma** sürecini başlatır.

Konuşma sesleri, *Trubetzkoy* ve *Jacobson*'un 1928'lerde ortaya koydukları sesbilim kuramında belirtildiği gibi **ayırıcı özellikler** taşırlar ve beyindeki yerleşimleri de böyle gerçekleşmektedir. Ayırıcı özellikler yoluyla elde edilen seslerarası ilişkiler, **söyleyişin işleyiş düzenini** de açıklar.

	i	ɪ	ï	y	u	ü	e	ɛ	ɤ	ʌ	ø	œ	o	ɔ	a	æ	ɑ	ɒ
high	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
low	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+
back	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	+	-	+	+
rounded	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	+
tense	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-		-	+	

Türkçenin Ses Özellikleri ve Ses Değişimleri Üzerine

»Türkçede sözcüğün önsesinde *birden fazla ünsüz* birarada bulunmamaktadır.

(1) kork-mak

» Yabancı kökenli sözcüklerde son seste *ünsüz yığılması* görülmektedir.

(2) Sevinç

» *Ünlü-ünsüz uyumları (Benzeşme)*, sözcüğün ilk seslemindeki ünlünün çıkış yeri ve biçimi bakımından taşıdığı özellikleri sonraki ünlüye ulaştırarak kendisine benzetmesi durumudur.

(3) hâste > hasta

Türkçenin Ses Özellikleri ve Ses Değişimleri Üzerine

Ses Benzeşmeleri

(4) onlar ~ onnar ; somye > somya ; eşya ~ eşşa ; tuzsuz ~ tussuz

Ünlülerin Ünsüzlere Etkisi

(5) ağaç – ı > ağacı; öç almak ~ öcalmak

Ünsüzlerin Ünlülere Etkisi

(6) başla-yor > başlıyor; şura-ya ~ şurıya

Benzeşmezlik

(7) fincan ~ filcan

Türkçenin Ses Özellikleri ve Ses Değişimleri Üzerine

Ses Düşmesi

(6) çabuk-cak > çabucak

Ses Türemesi

(7) scala > iskele;

ücra ~ hücra

Seslem Yitimi

(8) pekiyi ~ peki

Türkçenin Ses Özellikleri ve Ses Değişimleri Üzerine

Kaynaşma

(9) güllü aş > güllaç

Ünlü Çatışması

(10) kaldı idi > kaldıydı

Ses Aktarımı

(11) perhiz ~ pehriz

Kaynakça

- **Selen, N.** (1979). *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 454.
- **Ergenç, İ.** (1984). <ğ> Üzerine: Dilbilim Yazıları 91 (Derl.A.Sezer-S.Koç), Usem yay., Ankara 1991, 51-56.
- **Ergenç, İ.** (1995). *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul.